

DE OUDE KONINGSVOGEL VAN HET SINT-JORISGILDE VAN BLADEL TERUGGEVONDEN?

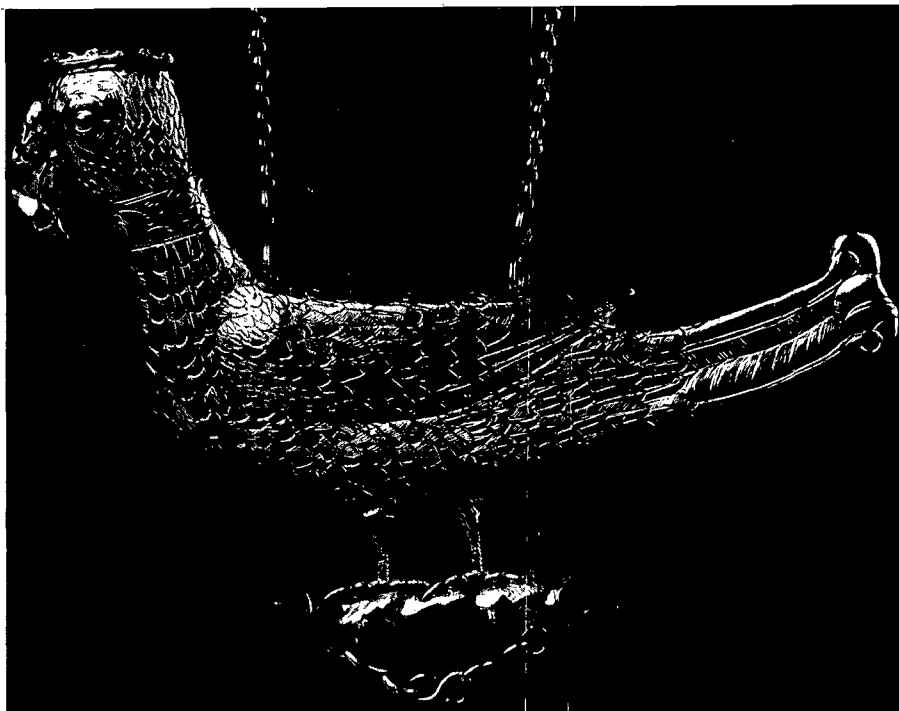
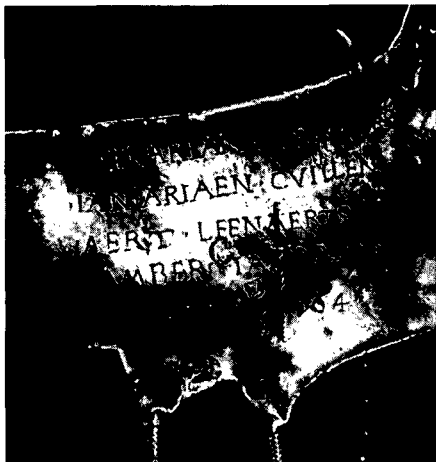
Jos Koldewey

In het Noordbrabantse Museum te 's-Hertogenbosch werd van 3 februari tot en met 30 april 1990 de tentoonstelling IN BUSCODUCIS gehouden, een groot overzicht van de kunst en cultuur te 's-Hertogenbosch in de late middeleeuwen en renaissance. Het jaartal 1629, toen de stad viel voor Frederik Hendrik, is gekozen als eindgrens voor het getoonde overzicht. De inname van de stad betekende een definitieve breuk met het verleden: 's-Hertogenbosch hoorde niet meer bij de katholieke Zuidelijke Nederlanden, maar werd ingelijfd bij het protestante noorden. En daarmee was het gedaan met de welvaart en culturele bloei. In de late Middeleeuwen daarentegen was Den Bosch een van de vier grote Brabantse steden, waar de gotiek en de in de vroege zestiende eeuw daarvoor in de plaats komende renaissance een hoge bloei kenden. In het begin van de zeventiende eeuw is 's-Hertogenbosch als meest noordelijke stad van het katholieke zuiden, een bolwerk waar de Contrareformatie zich duidelijk manifesteert in laat-renaissancistische en vroeg-barokke kunstwerken met een propagandistisch katholiek karakter.

Op de expositie werd opnieuw, na de grote overzichts-tentoonstelling *Zilver uit 's-Hertogenbosch, van Bourgondisch tot Biedemeier* die in 1985 is gehouden, aandacht besteed aan het Bossche edelsmeedwerk. Een van de nieuwe ontdekkingen die hier werden gepresenteerd, is een fraaie zestiende-eeuws zilveren koningsvogel die waarschijnlijk oorspronkelijk aan het Sint-Jorisgilde van Bladel heeft toebehoord.¹

Onder de bewaard gebleven vroegere stukken edelsmeedwerk uit 's-Hertogenbosch bevindt zich relatief veel schutterszilver. Het meeste hiervan is nog steeds in gebruik bij de schuttersgilden, een deel kwam in particulier bezit na opheffing of bij niet meer functioneren van het desbetreffende gilde en raakte vervolgens aan het zwerven. Dikwijls is het door opschriften en merken alsnog mogelijk de oorsprong en vroegere bestemming van dergelijke stukken te traceren. De nu op de tentoonstelling in het Noordbrabants Museum getoonde koningsvogel werd enkele jaren geleden ontdekt in de Amerikaanse kunsthandel en keerde na door een particuliere verzamelaar te zijn aangekocht terug naar de stad waar hij ruim vierhonderd jaar geleden werd gemaakt. Blijkens de zilvermerken werd de vogel in het jaar 1561-1562 (de jaarletter Z) te 's-Hertogenbosch (de bosboom) vervaardigd door de zilversmid Willem Geverts (maansikkel met een gezicht naar rechts). Willem Geverts hield zich getrouw aan het traditionele type van de schuttersvogels, een gekroonde papegaai-achtige

1. Tentoonstellingscatalogus *In Buscoducis 1450-1629. Kunst uit de Bourgondische tijd te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch (Noord-brabants Museum), Maarsseveld/'s-Gravenhage 1990, p. 84 cat. nr. 37.

vogel met gegraveerde halsband, staat op een getorst takje. Als gebruikelijk hangt de vogel met twee door de bovenrand van de vleugel geslagen haakjes aan de draagketen, terwijl ook in de snavel en de staart gaten zijn gemaakt om schildjes te bevestigen. Onder tegen het takje zijn nog twee oogjes gesoldeerd, waaraan meer koningszilvers gehangen zal hebben. Van de zilversmid Willem Geverts, die werkzaam was te 's-Hertogenbosch in de jaren 1537-1567/1568, zijn nog twee werkstukken bewaard gebleven, echter geen gildezilver.² Beide, een fraaie pyxis uit 1555-1556, die bewaard wordt in het Victoria and Albert Museum te Londen, en een blokmeestersschildje dat eigendom is van de Godshuizen te 's-Hertogenbosch en dat uit hetzelfde jaar dateert als de koningsvogel, waren op de tentoonstelling IN BUSCODUCIS te zien (cat.nr. 126d en 185). Een tweede blokmeestersschildje (cat.nr. 126e), dat uit het tweede kwart van de zestiende eeuw dateert, is vermoedelijk ook van de hand van deze zilversmid. Bovendien bleef in het archief van de Sint-Janskerk te 's-Hertogenbosch een rekening bewaard uit 1567 waarin een aantal werkzaamheden die Willem Geverts voor de Sint-Jan verrichtte.³ In de vlakke rugplaat van de vogel zijn de zilvermerken geslagen en werden, enkele jaren later, vier namen van gildebreeders gegraveerd en een jaartal:

. HEER . ARIAEN . CORNELES .
 . IAN . ARIAEN . CUILLEN .
 . AERT . LEENAERTS .
 . LAMBER . IASPARS .
 . ANNO . 1564 .

Onder deze namen is de tweede, die van Ian Ariaen Cuillen de meest markante omdat het hier een geslachtsnaam betreft en niet, als bij de drie anderen, een patroniem. Het geslacht Cuyl, Cuylen of Cuillen, kwam vroeg in de zestiende eeuw uit het Utrechtse naar Brabant en tot ver in de zeventiende eeuw bezat de familie Cuylen, met onder anderen telgen die de roepnaam Jan droegen, een vooraanstaande positie in Bladel.

2. Tentoonstellingscatalogus *Zilver uit 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch (Noordbrabants Museum) 1985, p. 41, p. 180 cat. 39, p. 182 cat. 41. Op het werk en de loopbaan van Willem Geverts ben ik uitvoerig ingegaan in het tweede deel bij de tentoonstellingscatalogus *In Buscoducis*: A.M. Koldewij, Gouden zilversmeden te 's-Hertogenbosch, in: *In Buscoducis. Bijdragen* (A.M. Koldewij, ed.), Maarssen/'s-Gravenhage 1990, p. 464-472 (met name p. 469, 471, 472).
3. Deze rekening, een autograaf van Willem Geverts, werd door mij afgebeeld en uitgegeven in *In Buscoducis. Bijdragen* (zie noot 1), p. 471-472.

Th. Ign. Welvaarts vermeldde in zijn boek over Bladel nadrukkelijk Nicolaus Cuyl of Cuylen, die in het begin van de zestiende eeuw het noorden verliet „om de rebellie tegen den coninck van Hispanien”. Hij kwam „met knecht ende peerd” naar het zuiden, over Tilburg naar de abdij van Postel en van 1523 tot 1546 komt hij dan voor als schepen van Bladel. In 1538 werd deze Nicolaus bekleed met de uitoefening van de hoge rechterlijke macht in dit dorp en tevens werd hij toen secretaris van de heerlijkheid Reusel. In 1546 ondertekende deze „Claussen Cuylen” als een van de „Schepenen der dingh-bancke van Bladele” de *Coustume van Blaedele*.⁴ Familieleden van deze eerste belangrijke Cuillen te Bladel traden later in zijn voetspoor als plaatselijke bestuurders. In de oude kerk van Bladel, waarvan nu nog slechts de vijftiende-eeuwse toren over is, bevond zich in het begin van deze eeuw nog een grafzerk van „Hendrick Cuylen hoevenaar van der Koeyen”, gestorven op 9 augustus 1641.⁵ In 1628/1629 was een Nicolaas Cuijlen pastoor van Bladel; later werd deze kapitteldeken te Turnhout, in welke hoedanigheid hij in 1677 overleed.⁶ Opmerkelijk is dat er in de vierde generatie na de genoemde Nicolaus inderdaad sprake was van een Joannes zoon van Adriaan Cuylen. Nader onderzoek over leeftijd en verdere familie moet nog uitwijzen of deze Jan op de vogel kan zijn bedoeld of dat het hier een ander betreft.⁷

Misschien was de eerstgenoemde, Ariaen Corneles, hier aangeduid als „Heer”, de pastoor van Bladel, Adrianus van den Dijk, die was geboren in het naburige Netersel. Deze was vanaf ca. 1602 pastoor van Vessem, waar hij in 1622 vanwege zijn hoge leeftijd afstand deed van de pastorale zorg. Voorafgaand aan zijn benoeming te Vessem, was hij pastoor van Bladel en daarvoor te Best, waarheen hij in 1625, hoog bejaard, terugkeerde. In 1618 stichtte hij twee studiebeurzen die later werden samengevoegd met de beurs die zijn broer Cornelius had gesticht.⁸

Het oudste document van het schuttersgilde te Bladel, de gildekaart, dateert uit de tijd van Albrecht en Isabella (1598-1621). Er wordt dan gesproken over het kruisboog-gilde van Bladel van oudsher, het gilde met sint Joris als patroonheilige bestond toen kennelijk al geruime tijd. In deze *Kaart van het kruisbooggilde van St. Joris te Bladel* wordt herhaaldelijk gesproken over het gildezilver, evenwel zonder dat er expliciet van een vogel melding wordt gemaakt.⁹ Maar we kunnen er van uitgaan dat er in Bladel, zoals ook elders steeds het geval is, onmiddellijk bij de oprichting van het schuttergilde een koningsvogel, eventueel met patroonsplaat, werd aangeschaft. En iedere schutterskoning voegde aan de keten met de vogel zijn schild toe. De gildekaart gaf een helder reglement voor de gildebroeders en omschreef nauwkeurig hoe met het gildezilver, dat dus steeds kostbaarder werd, moest worden omgesprongen:

Artikel 15. *Item wie Coninck wort sal gehouden sijn Borge te stellen voor het Juweel naer Bekenne ende goetdunken van de gildenbroeders.*

Artikel 16. *Sal oock ijgelyk die koninck wort tot verbetering van het juweel eenen silveren schilt laten maaken van eenen philips daelder of meer, waer op hij sal mogen sijn wapenen of merck setten om aen het voorschreven Juweel te hangen.*

Artikel 18. *Item of imant weesende ionckman ongehout of sonder huijs te houden of van buijten Coninck wordt, die is schuldig ende gehouden het iuweel te laten in den dorpe van Bladel in de kerke of in een goet ende getrou huijs of bewaarnis daar de offisiers ende gemeijne guldenbroeders mede te vreden sullen sijn ende in geval sulken Coninck contrarie wilde doen, sal uijt den boeck gedaan worden ende wort voor Coninck niet gehouden ende sullende gemeyne guldenbroeders eenen anderen goeden Coninck kiezen om di iaer lanck de eere te bekleeden.*

4. Th. Ign. Welvaarts, *Geschiedenis van Bladel en Netersel. Naar de archieven van de Postelse abdij*, Eindhoven 1890, p. 50-56, 81-83, 113-118; J. Persyn, Snideriana, in: *Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal en Letterkunde*, Gent 1925 (overdruk). Met dank aan de heer Nico van Limpt, die mij ook kopieën bezorgde van afschriften in het archief van de Abdij van Postel, betreffende Bladel en met vermelding van lieden uit het geslacht Cuylen.
5. P.C. Bloys van Treslong Prins, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Noord-Brabant*, I, Utrecht 1924, p. 67.
6. L.H.C. Schutjes, *Geschiedenis van het Bisdome 's-Hertogenbosch*, St. Michielsgestel 1870-1876, II p. 261, III p. 284-285.
7. Persyn 1925 (zie noot 4), p. 5.
8. Schutjes 1870-1876, II p. 238, 250; III p. 266-267, 284; V p. 355, 814.
9. Rijksarchief in Noord-Brabant, 's-Hertogenbosch: *Stukken betreffende gilden*, doos 1, omslag 1: *Afschrift der kaart van het kruisbooggilde van St. Joris te Bladel*, datum ontbreekt, 18de-eeuws afschrift van vroeg 17de-eeuws origineel (= *Collectie Aanwinsten 1961*, nr. 25; olim Handschrift Provinciaal Genootschap 's-Hertogenbosch, nr. 253-i).

Artikel 21. *Item wie den voogel drie werf agter malkanderen aefschiet, sal hem laeten consenteren voor het juweel of silveren stucken – mits twee goude croenen of ses guldens daer voor stuck tot twintig stuyvers – booven den welken sal hij ende seijne huijsvrouwe gedurende seijn beide leeven altijt vrij gehouden sijn alle vergaderinge ende teeringe de guldenbroeders aengaende, maar coomen vrij tot alle vergaderinge ten costen.*

Hier blijkt dus uit dat iedere koning verplicht was een schild aan het „Juweel” toe te voegen. Degene die drie maal achtereen koning werd (de „keizer”), moest een aanzienlijk kostbaardere toevoeging betalen, maar werd voor zijn verdere leven vrijgesteld van bijdragen voor de verteringen van hemzelf en zijn echtgenote. Voorts werd er streng op toegezien dat het gildezilver het dorp Bladel nooit zou verlaten. Uit verschillende negentiende-eeuwse notities die achter het achttiende-eeuwse afschrift van de gildekaart werden toegevoegd, blijkt dat het Sint-Jorisgilde in de jaren 1858 en 1861 nog volop actief was. Op 17 juli 1861 werd zelfs nog bepaald dat het aantal schutters de vijftig niet te boven mocht gaan. Tegen het einde van de vorige eeuw liep de belangstelling voor het gilde snel terug en in het begin van deze eeuw is het afgelopen. Notaris Coolen schonk in mei 1903 de gildekaart aan het Noordbrabants Genootschap (inmiddels overgedragen aan het Rijksarchief in Noord-Brabant) en kort daarop werden de bezittingen van het gilde, met uitzondering van het zilver, via een advertentie in de *Meijerische Courant* te koop aangeboden (14 mei 1904 en herhaald op 8 november 1906).¹⁰ Het gildezilver verdween langs andere weg uit Bladel. Twee zilveren schilden kwamen terecht in de collectie van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem, namelijk dat van Melchior Peeters uit 1767, en dat van Johannes van Rooy uit 1843. Een derde schild, van Adrianus Kroonen uit 1854, werd in 1977 door ir. Frits Philips bij gelegenheid van de tentoonstelling *500 jaar Noord-Brabantse Schuttergilden* in het Philips Ontspannings Centrum aan het heropgerichte gilde van Bladel „terug” gegeven. Met de nu ontdekte koningsvogel uit 1561-1562 zouden, indien de identificatie van Bladel als oorspronkelijke herkomst inderdaad juist is, enkele belangrijke feiten aan de geschiedenis van dit Sint-Jorisgilde worden toegevoegd. Op de eerste plaats wordt waarschijnlijk dat het jaar van oprichting van het kruisbooggilde, dat omstreeks 1600 nog „van oudsher” heet, gelijk is aan dat waarin de vogel werd gemaakt, en dus dat dit in 1562 geplaatst moet worden. De jaarletter Z in de vogel staat immers voor het gildejaar 1561-1562 van de Bossche zilversmeden, dat liep van december tot 1 december (het feest van de patroonheilige, sint Eloy). Daarmee wordt de geschiedenis van het Bladelse gilde met zo’n halve eeuw verlengd en valt dan, wat op zich ook voor de hand ligt, in de periode dat de meeste van de Brabantse schuttersgilden werden opgericht. De vier namen op de achterzijde van de vogel zijn wellicht die van de vier eerste schutterskoningen van Bladel, of misschien betaalden deze vier mannen de vogel bij de oprichting van het gilde. Door het ontbreken van zestiende-eeuws materiaal in het schepenbank-archief, het notarieel archief en het kerkelijk archief van Bladel, was het vooralsnog niet mogelijk meer nauwkeurige gegevens over de vermelde namen te achterhalen.¹¹ Niet uitgesloten is dat het archief van de Adij van Postel nog nadere gegevens verbergt.

10. W. van Exel (red.), *Daor hedde de guld: 50 jaar Bond van Schuttersgilden kring Kempenland*, Eindhoven 1985, p. 64-66.

11. Respectievelijk berustend op het Rijksarchief in Noord-Brabant en het Bisschoppelijk Archief, beide te 's-Hertogenbosch.